

**ПРО ДЕЯКІ ЗМІНИ В ГОВІРЦІ с. ПЛЬОХІВ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-40-49

Дмитро Марєєв,

*кандидат філологічних наук, асистент
кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6282-8052>*

У пропонованій розвідці за свідченнями трьох часових зрізів – кінця XIX ст. (етнографічні матеріали Бориса Грінченка), середини XX ст. (дані „Атласу української мови”) і початку XXI ст. (власні експедиційні записи) – здійснено спробу виявити динаміку елементів мовної структури говірки с. Пльохів Чернігівського району Чернігівської області.

Дослідження здійснене з використанням методів контент-аналізу, порівняльного аналізу, інтерв'ю, лінгвогеографічного методу й лінгвістичного опису.

Відзначено, що в лінгвістиці фольклорні записи як джерела дослідження діалектного мовлення використовують здавна, хоча й рідко. Вони є цінним джерелом виявлення динаміки говірок, що довели наукові студії з вивчення говорів південно-східного наріччя української мови, однак фольклорні тексти як джерело вивчення динаміки діалектного мовлення східних поліщуків поки перебувають поза увагою науковців.

Зіставне вивчення говірки с. Пльохів на різних часових зрізах показало, що значна частина елементів говірки протягом тривалого часу не зазнала змін: досі вживають ті самі рефлексії ненаголошеного **ę* після сполучення зубного з губним *й* у назві *місяць*; **e* – у ненаголошеній структурі **tlʲt* у слові *сльоза*; [y] (<[ɔ]) – в іменнику *дїброва*; переважно твердим залишається приголосний [ц]; діалектоносії продовжують послуговуватися формами дієслова *пїти* з [й], інфінітивними формами із суфіксом *-ть*; називний відмінок іменника *гуси* зберігає закінчення *-і*; ті самі ненаголошені флексії, виявлені 70 і понад 120 років тому, відзначено в місцевому відмінку однини іменників **-jǔ-основ*; як і за попередніх обстежень, прикметники чоловічого роду в називному відмінку однини мають паралельні форми – з кінцевим *й* та без нього.

Водночас низка мовних елементів зменшила функційну активність через розвиток інших форм, які почали вживати паралельно. Утім тенденція до збереження структури говірки домінує, адже заміну одних форм іншими фіксуємо зрідка.

Ключові слова: елемент мовної структури, мовна динаміка, східнополіський діалект, фольклорний текст.

The proposed exploration represents the dynamics of the language structure elements of the dialect of Plokhiv village (Chernihiv district, Chernihiv region) according to the evidence of three time slices – the end of the XIX century (ethnographic materials of Borys Hrinchenko), middle of the XX century (data „Atlas of the Ukrainian language”) and the beginning of the XXI century (own author’s expedition records).

The research was carried out with such methods as content analysis, comparative analysis, interviews, linguistic-geographical method and linguistic description.

It has been noted that folklore records have long been used as sources of dialectal speech in linguistics, although rarely. They are a valuable source for identifying the dynamics of dialects; it has been proved by scientific studies of the south-eastern dialect of the Ukrainian language. However, folklore texts as a source for studying the dynamics of dialectal speech of Eastern Polissya are still out of the attention of scholars.

Comparative study of the dialect of Plokhiv village in different time slices showed that a significant part of the elements of speech have not changed for a long time.

At the same time, a number of language elements reduced functional activity due to the development of other forms, which began to be used in parallel. However, the tendency to preserve the structure of speech dominates, because the replacement of some forms by others is rarely recorded.

Key words: element of language structure, language dynamics, Eastern Polissya dialect, folklore text.

Вступ. Мовна динаміка в діалектології лишається малодослідженою через обмежену кількість писемних свідчень з попередніх періодів. Тому студії із залученням давніших фольклорних та етнографічних записів, зіставлені з новим діалектним матеріалом, дали б змогу простежити еволюцію мовної системи говірки, про що зауважував Вс. Ганцов (Ганцов, 1925, с. 39 – 40).

У мовознавчій науці фольклорні твори як джерела вивчення діалектного мовлення використовують здавна, і сьогодні мало хто заперечує діалектну основу уснопоетичного слова. Щоправда, під час вивчення фольклорних творів треба зважати на те, що не всі вони мають однакову якість фіксації структурних рис говірки і що фольклорні та діалектні ареали не завжди тотожні.

Утім, як стверджував В. Ващенко, використовуючи фольклорні твори для характеристики говірок Полтавщини, ці „записи не регулювалися правописною нормою і через те становлять вірогідний і цілком придатний документальний матеріал для діалектологічних досліджень, бо вони відображають навіть фонетичні особливості живого усного мовлення” (Ващенко, 1957, с. 27 – 28).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи роботу К. Глуховцевої „Динаміка українських східнословобожанських говірок” (Глуховцева, 2005), П. Гриценко зауважив, що „серед усіх джерел діалектних даних етнографічні й фольклорні записи використовуються вельми рідко, хоча опора на давніші етнографічні студії задля з’ясування динаміки говірок <...> виявилася вельми результативною та переконливою” (Гриценко, 2014, с. 146). Зреалізували наміри відтворити розвиток діалектних форм через залучення фольклорних матеріалів кінця XIX – початку XX ст. В. Ващенко (Ващенко, 1957), І. Варченко (Варченко, 1963). Фольклорні тексти як джерело вивчення динаміки діалектного мовлення східних поліщуків поки перебувають поза увагою науковців, хоч спроби з’ясувати релевантні риси говору на основі фольклорних матеріалів здійснені (Видайчук, 2017).

Методи дослідження. У процесі роботи над фольклорними текстами використано *контент-аналіз*; *порівняльний аналіз* – для зіставлення мовних елементів говірки с. Пльохів на трьох часових зрізах: кінець XIX ст., середина XX ст. і початок XXI ст.; *інтерв’ю* – для збирання оригінального мовного матеріалу; для з’ясування просторового варіювання діалектного матеріалу послуговувалися *лінгвогеографічним методом*; *лінгвістичний опис* здійснено для систематизації фактажу.

Мета статті – простежити динаміку діалектних елементів говірки с. Пльохів Чернігівського району Чернігівської області на трьох часових зрізах та з’ясувати основні тенденції її розвитку.

Виклад основного змісту. Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що значна частина елементів говірки протягом тривалого часу (кінець XIX – початок XXI ст.) не зазнала змін:

1. У сучасній говірці с. Пльохів зберігаються ті самі рефлексні ненаголошеного **ę* після сполучення зубного з губним й у назві *місяць*, що були засвідчені у фольклорних творах, – [a] та [e]: *св’e’тит’*, *св’a’ти* (Марєєв, 2018, к. 107); *’м’ес’eц’*, *’м’іс’ац’* (Марєєв, 2018, к. 52); *святый* (Грінченко, 1899, с. 23), *свети* (Грінченко, 1899, с. 50), *светымь* (Грінченко, 1899, с. 43), *светкуй* (Грінченко, 1899, с. 43); *мі’в’сяц’* (Грінченко, 1899, с. 42), *мі’в’сец’* (Грінченко, 1899, с. 42), *м’в’сец’* (Грінченко, 1899, с. 42).

2. Фіксуємо [e] в ненаголошеній структурі **tlbt* у слові *сльоза*: *слезу* (Грінченко, 1899, с. 39), *слэзы* (Грінченко, 1899, с. 39); *сл’e’за* (АУМ I, к. 84; Марєєв, 2018, к. 98), що типово для багатьох північних східнополіських говірок.

3. Зіставне вивчення говірки засвідчило вживання [y] (<[ɔ]) в іменнику *дiброва*: *дубровы* (Грінченко, 1899, с. 51); *дуб’рова* (Марєєв, 2018, к. 100). Ця форма домінує на півночі східно-і центральнополіського говорів (АУМ I, к. 85).

4. Як і в багатьох інших суміжних говірках (АУМ I, к. 112), переважно твердим є приголосний [ц]: *Богородица* (Грінченко, 1899,

с. 39), *мі́сяць* (Грінченко, 1899, с. 42), *очерець* (Грінченко, 1899, с. 49), *безь сонца* (Грінченко, 1899, с. 42), *сукенца* (Грінченко, 1899, с. 23), але *да Микольци* (Грінченко, 1899, с. 71); *хлоп'ець*, *удав'ець*, *зайаць*, *м'ес'ець*; *на вул'ицу*, *вул'ица*; *цацка* (Марєєв, 2018, к. 128 – 130). Водночас у матеріалах Б. Грінченка постфікс *-ся* після *-т-* у дієслівних формах 3-ї особи однини теперішнього часу внаслідок асиміляції набував звучання *-ця*: *ой там Михальокъ умиваеця* (Грінченко, 1899, с. 43), *ись своїмь таточкомъ наражаеця* (Грінченко, 1899, с. 43), хоч у формах множини збережено тверду вимову: *волики напасаюца* (Грінченко, 1899, с. 50), *нивки засі́ваюца* (Грінченко, 1899, с. 50). Обстеження середини ХХ ст. і початку ХХІ ст. унааявнили формант із твердим [ц]: *зда'йець*: е, *зда'йець*: а і подібн. (АУМ I, к. 266; Марєєв, 2018, к. 293).

5. На трьох часових зрізах через відсутність умов до асиміляції (докладно див. (Марєєв, 2018, с. 91)) відносну стійкість зберігають архаїчні форми з [й] у парадигмі дієслова *піти*: *пойду* (Грінченко, 1899, с. 44, 52); *пуїде*, *пуїдем* (АУМ I, к. 116); *поїд'ем*, *поїд'е*, *пуїде* (Марєєв, 2018, к. 135), *пуїдеш*, *паїду*.

6. У називному відмінку іменника *гуси* засвідчуємо закінчення *-і*: *гуси* (Грінченко, 1899, с. 51) (у тексті графеми *и* та *ы* розрізняють звуки [і] та [и]: порівн.: *ишли коровы*, *леті́ли куры* і *леті́ли индыки*, *леті́ли гуси* (Грінченко, 1899, с. 51)); *гус'і* (АУМ I, к. 215; Марєєв, 2018, к. 241). Ця форма типова для багатьох говірок північного наріччя (АУМ I, к. 215).

7. Не зазнали трансформацій ненаголошені закінчення іменників **-jō*-основ у формі місцевого відмінка однини, що утворюють широкий ареал на українськомовній території (АУМ I, к. 187): *въ поли* (Грінченко, 1899, с. 44); *на пол'і* (Марєєв, 2018, к. 213-а).

8. Прикметники чоловічого роду в називному відмінку однини мають паралельні форми – з кінцевим *й* та без нього: *жовтеньки воцокъ* (Грінченко, 1899, с. 8), *красн'йиши буде* (Грінченко, 1899, с. 42), *молоды Миколка* (Грінченко, 1899, с. 42) – *голубый жупанъ* (Грінченко, 1899, с. 45), *бувай здоровый* (Грінченко, 1899, с. 38, 43), *светкуй здоровый* (Грінченко, 1899, с. 43), *золотый кружочокъ* (Грінченко, 1899, с. 48), *молодый Иванко* (Грінченко, 1899, с. 44), *молодый Михайло* (Грінченко, 1899, с. 44), *святый вечеръ* (Грінченко, 1899, с. 23); *добри*, *малади*, *виш'н'ови* – *добрий*, *маладій*, *виш'н'овий* (Марєєв, 2018, к. 266).

9. Діалектні вияви інфінітива з основою на голосний позначені суфіксом *-ть*: *сватать* (Грінченко, 1899, с. 23); *с'ед'ет'*, *хад'ит'* (АУМ I, к. 250; Марєєв, 2018, к. 276). Водночас в аналізованих фольклорних записях тільки в прямій мові знаходимо *-ті*: *Якъ сами знайте, такъ и навчайте*: / *Щобъ злотомъ ткати, да не вварвати, / А шовкомъ шити, да не паметити, / Медъ вино пити, да не прелити* (Грінченко, 1899, с. 43), „*Покинь стругати, йидь воевати!* / *Уже жъ твою дівку за себе взяли*” (Грінченко, 1899, с. 44), що не характерно для північної частини східнополіського говору. Ці сегменти текстів, імовірно, зберігають

іншодіалектні цитати, відбивають інтертекстуальне вкраплення чи є стилістично маркованими.

Помічено такі трансформації елементів мовної структури:

1. В етнографічних матеріалах Б. Грінченка для передавання дифтонга [iɛ] було використано поєднання букв **іѣ**. Двозвук зафіксовано на місці *ѣ у наголошеній позиції після передньоязикових (*вертіѣла* (Грінченко, 1899, с. 52), *всіѣхъ* (Грінченко, 1899, с. 44), *да діѣвочки* (Грінченко, 1899, с. 71), *діѣвки* (Грінченко, 1899, с. 45), *діѣву* (Грінченко, 1899, с. 44), *по діѣву* (Грінченко, 1899, с. 42), *діѣвочка* (Грінченко, 1899, с. 52, 71), *діѣвочку* (Грінченко, 1899, с. 44), *діѣтка* (Грінченко, 1899, с. 8), *діѣтки* (Грінченко, 1899, с. 8), *летіѣли* (Грінченко, 1899, с. 51), *ліѣсь* (Грінченко, 1899, с. 71), *седіѣла* (Грінченко, 1899, с. 52), *сіѣвь* (Грінченко, 1899, с. 45), у т. ч. у наголошених флексіях іменників *-jā-основ у формі місцевого відмінка однини після [р] (*на заріѣ* (Грінченко, 1899, с. 42)) і займенника *я* у формі давального відмінка (*ко мніѣ* (Грінченко, 1899, с. 44)), губних (*безъ віѣтру* (Грінченко, 1899, с. 42), *біѣлого* (Грінченко, 1899, с. 71), *віѣстоньки* (Грінченко, 1899, с. 49), *изъ міѣсяцамъ* (Грінченко, 1899, с. 43), *міѣсечко* (Грінченко, 1899, с. 50), *міѣсяць* (Грінченко, 1899, с. 42), *не міѣране* (Грінченко, 1899, с. 23), *невіѣхну* (Грінченко, 1899, с. 43), *переміѣрала* (Грінченко, 1899, с. 23), зокрема в наголошеному закінченні особового займенника *ти* у формах давального і місцевого відмінків (*табіѣ* (Грінченко, 1899, с. 23), *на табіѣ* (Грінченко, 1899, с. 43), *тебіѣ* (Грінченко, 1899, с. 49)), сполучень передньоязикових і губних (*свіѣтить* (Грінченко, 1899, с. 42), *свіѣту* (Грінченко, 1899, с. 71), *свіѣчку* (Грінченко, 1899, с. 8), *спіѣю* (Грінченко, 1899, с. 51)), *kv (*квіѣтки* (Грінченко, 1899, с. 45), *квіѣтку* (Грінченко, 1899, с. 45)). Зрідка унааявлено інші рефлекси голосного – монофтонги: *мѣсець* (Грінченко, 1899, с. 42); *сѣтить* (Грінченко, 1899, с. 42); *тоби* (Грінченко, 1899, с. 39). *ѣ як [iɛ] засвідчено також у ненаголошеній позиції і в коренях слів (*біѣлогривенькій* (Грінченко, 1899, с. 44), *свіѣти раненько* (Грінченко, 1899, с. 50), *на свіѣчу* (Грінченко, 1899, с. 38), *не осіѣдлає* (Грінченко, 1899, с. 44), *сіѣдломъ* (Грінченко, 1899, с. 44)), і в закінченнях (*по небіѣ* (Грінченко, 1899, с. 43), *церковкіѣ* (Грінченко, 1899, с. 48)).

У середині ХХ ст. після зубних і [л], після сполучень передньоязикового з губним були виявлені паралельні форми з [iɛ] та [e] (АУМ I, к. 3, 10), після губних – тільки з [e] (АУМ I, к. 9). У давальному й місцевому відмінках однини іменників *-ā- та *-jā-основ, у давальному відмінку займенника *ти* наголошені закінчення дифтонгічний рефлекс *ѣ ще зберігали (АУМ I, к. 187, 225). У ненаголошених позиціях [iɛ] на місці „ятя” вже не було виявлено (див., напр., (АУМ I, к. 11, 15, 187)), що характерно й на сучасному етапі.

На початку ХХІ ст. у говірці с. Пльохів спостерігаємо продовження тенденції до спрощення двозвука [iɛ] у монофтонг [e]: *д'éd // д'ed, сн'ég //*

сн'ег, але ¹л'езт'і, ¹с'ено, ¹с'етка, сл'ед, ¹т'ело; ¹б'ели, ¹аб'ед, ¹в'ет'ер, ¹в'ера, ¹п'ешки; св'ет, см'ех, зм'ей, зв'ер^(?); на стал'е, на кан'е, у кубл'е; таб'е (Марєєв, 2018, к. 1, 8 – 9, 212, 255), причому дифтонгічними формами послуговуються головно мовці старшої генерації. У деяких словах і формах діалектоносії почали вживати [і] (< *ё): ¹д'івки, л'іс, хл'іб; в'ік; св'іт; на стал'і, імовірно, за зразком літературної мови, адже в цій діалектній зоні вплив південно-східного наріччя ослаблений (Марєєв, 2018, с. 48).

2. В етнографічних записах до рис вокалізму належить розвиток наголошеного *о як [уо] в новому закритому складі (*буорь* (Грінченко, 1899, с. 49), *на вхуодцину* (Грінченко, 1899, с. 39), *деуорь* (Грінченко, 1899, с. 43, 51), *йуонь* (Грінченко, 1899, с. 38), *куопь* (Грінченко, 1899, с. 53), *на Микуольцину* (Грінченко, 1899, с. 39), *тируогь* (Грінченко, 1899, с. 51), *рукавиуомь* (Грінченко, 1899, с. 48), *спуодь* (Грінченко, 1899, с. 49), *старуомь* (Грінченко, 1899, с. 8), *за стуоль* (Грінченко, 1899, с. 43), *на туюй* (Грінченко, 1899, с. 48), *в туюмь* (Грінченко, 1899, с. 39), *на туюмь* (Грінченко, 1899, с. 48) та у відкритому складі (*путькуовачки* (Грінченко, 1899, с. 71)). Випадки вживання наголошеного [о] (<*о) спорадичні: *въ дворь* (Грінченко, 1899, с. 51), *конь* (Грінченко, 1899, с. 44), *на йомь* (Грінченко, 1899, с. 42), *сіе въ порога* (Грінченко, 1899, с. 43).

Як свідчать матеріали з говірки с.Пльохів середини ХХ ст., словоформи з дифтонгами на місці *о кількісно поступалися словоформам із монофтонгами (*услуон* ‘ослін’; *укруон* ‘окріп’ – *ток*; *парог*, *варот*, *варон*; *йон* // *йун* ‘він’; *шворен*’ (АУМ I, к. 58 – 63)), рідше – урівнювалися: *воз*, *рог*, *лої* // *вуоз*, *руог*, *луої* (АУМ I, к. 57).

У 2015 році зауважено форми з монофтонгами *лої*; *парог*, *варот*, *варон*; *укруон*; *шворен*’, *шкворен*’ і паралельне вживання *вôз* // *воз*, *рог* // *рог*; *ток* // *ток*; *услон* // *услôn*; *йон*, *вон*, *вун* // *вôn* (Марєєв, 2018, к. 63 – 72).

3. Відзначимо зміну ненаголошеного *о в префіксі *під-*, а відтак – і в співзвучному прийменнику: *путькуовачки* (Грінченко, 1899, с. 71), *пудпала* (Грінченко, 1899, с. 71); *пудь бокомь* (Грінченко, 1899, с. 42), *пудь калиную* (Грінченко, 1899, с. 43), *пудь чирвоную* (Грінченко, 1899, с. 43), *пудь спудь* (Грінченко, 1899, с. 49), *по пудь небесами* (Грінченко, 1899, с. 49) → *падперти* (АУМ I, к. 68) → *п'ідп'ерт'і* // *падперти* // *пудп'ерт'і* (Марєєв, 2018, к. 77). Як уважає М. Лесів, вимова ненаголошеного [у] замість давнього [о] – це „староукраїнська звукова прикмета, відрізняє вона північноукраїнські говірки від білоруських з одного боку та від південноукраїнських з другого” (Лесів, 1997, с. 411).

4. Поліську рефлексію [є] (< *о) віддзеркалено в назві птаха роду *Sisylus*: *зезюля* (Грінченко, 1899, с. 48), *на зезюленьку* (Грінченко, 1899, с. 48); *зе'зул'а* (АУМ I, к. 14). На початку ХХІ ст. паралельно до неї почали вживати *за'зул'а* (Марєєв, 2018, к. 14).

5. Східнополіську діалектну основу у фольклорних записах Б. Грінченка має сполука [кі], що графічно була передана через **ки** та **кі**: *божки* (Грінченко, 1899, с. 49), *божочки* (Грінченко, 1899, с. 49), *ві́стоньки* (Грінченко, 1899, с. 49), *волики* (Грінченко, 1899, с. 50), *грошики* (Грінченко, 1899, с. 23), *ді́вки* (Грінченко, 1899, с. 45), *ді́вочки* (Грінченко, 1899, с. 71), *ді́тки* (Грінченко, 1899, с. 8), *индыки* (Грінченко, 1899, с. 51), *квітки* (Грінченко, 1899, с. 45), *медки* (Грінченко, 1899, с. 8), *тирожочки* (Грінченко, 1899, с. 49), *пречуханки* (Грінченко, 1899, с. 53), *путкувачки* (Грінченко, 1899, с. 71), *смыки* (Грінченко, 1899, с. 51), *соколочки* (Грінченко, 1899, с. 49), *стожочки* (Грінченко, 1899, с. 49), *стожки* (Грінченко, 1899, с. 49); у *Кійиви* (Грінченко, 1899, с. 53); *бі́логривенькій* (Грінченко, 1899, с. 44), *маленькій* (Грінченко, 1899, с. 44). Відзначимо розвиток [ки] (<[кы]) у пізніших фіксаціях, що, імовірно, відбулося внаслідок впливу південних східнополіських говірок: *'кидат'* // *'к'ідат'*; *ваўки*; *ши́роки* (АУМ I, к. 21). Станом на 2015 рік у говірці спостережено паралелізм форм із [ки] та [кі] (Марєєв, 2018, к. 24-а, 24-б, 24-в).

6. Тривалий час для аналізованої говірки типовою була тверда вимова [р]: порівн. *буракъ* (Грінченко, 1899, с. 52), *вечера* (Грінченко, 1899, с. 52), *зорочка* (Грінченко, 1899, с. 49), *наражавсе* (Грінченко, 1899, с. 39), *наражаєця* (Грінченко, 1899, с. 43), *не мі́рране* (Грінченко, 1899, с. 23), *перемі́рала* (Грінченко, 1899, с. 23); *царъ* (Грінченко, 1899, с. 49) та (АУМ I, к. 126). Однак у середині ХХ ст. в окремих словоформах уже було засвідчено [р']: *за́р'а* (АУМ I, к. 128). Через 70 років після попередньої експлорації в деяких випадках маємо хитання у відбитті опозиції /р/ – /р': *па́р'адак* // *па́радак*; *ка́сар*, *мана́стир*, але *зв'ер'*. Тільки твердий [р] засвідчено в числівнику *трох*; у багатьох же словах занотовано м'який [р']: *бу́р'а*; *бу́р'ак*; *за́р'ачи*; *за́пр'е́жу*, *за́пр'а́жу*; *за́р'а*; *р'а́би*; *р'а́м'а́ват'* (Марєєв, 2018, к. 143 – 150; 153 – 154).

7. У реєстрі фонетичних рис говірки є виділення [й] після [м] перед наступним [а] (<*/e/): *м'яты* (Грінченко, 1899, с. 51); *м'йасо*, *м'йат'* (АУМ I, к. 91). Однак сучасні діалектоносії паралельно з цими формами можуть уживати форми без епентичного приголосного: *м'йасо* // *м'асо*. Останні функціують „у густій мережі говірок зони контактів із російськими говірками” та спорадично в інших діалектних зонах східнополіського говору (Марєєв, 2018, с. 77).

8. Як паралель до безпротетичного варіанта слова *віконце*, який було засвідчено в кінці ХІХ ст. (*въ друкѣ оконца* (Грінченко, 1899, с. 39), *въ третѣ оконца* (Грінченко, 1899, с. 39)) і в середині ХХ ст. (див. (АУМ I, к. 67; с. 29)), у сучасній говірці с.Пльохів уживають варіант з початковим [в]: *а́конце* // *ва́конце*.

9. Форма *люде* (Грінченко, 1899, с. 42) змінилася на *л'уд'і*, яка характерна для багатьох північних говірок межиріччя Дніпра та Снові (АУМ I, к. 217), а за сучасного стану говірки, імовірно, за впливу

літературної мови й південних східнополіських говірок паралельно до ^лл'уд'і почали вживати ^лл'уди (Марєєв, 2018, к. 243-б).

10. Однією з діалектних рис, яка має відмінності у фольклорних записках і в матеріалах експедицій, є різне закінчення орудного відмінка однини іменників чоловічого роду колишніх -jō-основ: *конемъ потопчу* (Грінченко, 1899, с. 44), *огнемъ попалю* (Грінченко, 1899, с. 43) – *ка'н'ом* (АУМ I, к. 199; Марєєв, 2018, к. 224). Однак для номенів, корінь яких закінчується на шиплячий, простежуємо тенденцію до уніфікації іменникової словозміни за моделлю твердої групи: *Я тые замки огнемъ попалю, / Я тые ключи мечомъ помечу, / Таки карельуовну за себе озму* (Грінченко, 1899, с. 43); *Мечомъ помечу, конемъ потопчу* (Грінченко, 1899, с. 44); *дошчом, корчом* (АУМ I, к. 202; Марєєв, 2018, к. 227).

11. Вищий ступінь порівняння прикметників на -*иш*- (<-ějъš-) у сучасній говірці с. Пльохів має два варіанти – з формантом -*иш*- (*б'ел'иши, дабр'иши*) і -*ейш*- (*б'ел'ейши, дабр'ейши*) (Марєєв, 2018, к. 275); у попередні часові зрізи – із давнішим -*ейш*-: *б'ел'ейши, дабр'ейши* (АУМ I, к. 247); *красн'ійши* (Грінченко, 1899, с. 42).

12. У фольклорних записках ад'єктиви в називному відмінку множини мають повні стягнені (*вишньови сады* (Грінченко, 1899, с. 8), *солодки медки* (Грінченко, 1899, с. 8), *не личени гроши* (Грінченко, 1899, с. 23), *столы засланы* (Грінченко, 1899, с. 39), *чорны бровы* (Грінченко, 1899, с. 71)) і нестягнені (*чорныйи бровы* (Грінченко, 1899, с. 71), *на крутыйи горы* (Грінченко, 1899, с. 71), *чорныйи нивки* (Грінченко, 1899, с. 50); *жовтые воски* (Грінченко, 1899, с. 8), *новые ульи* (Грінченко, 1899, с. 8), *стовпы все золотые* (Грінченко, 1899, с. 42), *мости калиновые* (Грінченко, 1899, с. 42)) форми. У матеріалах атласових і сучасних називний відмінків множини прикметників оформлений флексією -*ийе*: *гарнийе, добрийе, чужийе* (АУМ I, к. 243; Марєєв, 2018, к. 271).

13. Зазнали змін архаїчні форми вказівних займенників (*за сямъ же словомъ* (Грінченко, 1899, с. 38, 43), *сіє* (Грінченко, 1899, с. 43), *сей* (Грінченко, 1899, с. 49)): мовці нашого часу послуговуються іншими утвореннями до них (*ц'ей*) чи замість них (*ц'а; це, ц'е; їто*) (Марєєв, 2018, к. 259 – 261). 70 років тому уживаними були прономени з початковим *с*: *с'ей, с'айа, с'ейе* (АУМ I, к. 229 – 231).

14. Грамему 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни у фольклорному мовленні репрезентовано закінченнями -*ить* (*носить* (Грінченко, 1899, с. 39), *просить* (Грінченко, 1899, с. 38, 39), *робить* (Грінченко, 1899, с. 38), *творить* (Грінченко, 1899, с. 38), *ходить* (Грінченко, 1899, с. 39, 43)) та, рідше, -*ит* (*свіѣтитъ* (Грінченко, 1899, с. 42), *гонить* (Грінченко, 1899, с. 43)), що характерне для низки правобережнополіських говірок (АУМ I, к. 259). Записи 1949 і 2015 рр. містять відомості про форми із закінченням на м'який приголосний: ^хход'ит', ^{нос}нос'ит', ^{воз}воз'ит', ^{прос}прос'ит', ^{бач}бач'ит' (Марєєв, 2018, к. 284).

15. На сучасному етапі розвитку говірки постфікс *-ся* в дієслівних формах минулого часу має два фонетичні варіанти – *-с'а* і *-с'е* (Марєєв, к. 292). За попереднього часового зрізу, як і в кінці XIX ст., було засвідчено кінцеве *-се*: *по¹ради¹с'е*, *одру¹жи¹с'е*, *с'талос'е*, *уда¹ви¹с'е* (АУМ I, 2018, к. 265); *взявсє* (Грінченко, 1899, с. 44), *завитавсє* (Грінченко, 1899, с. 49), *звеселивсє* (Грінченко, 1899, с. 49), *купавсє* (Грінченко, 1899, с. 39), *наражавсє* (Грінченко, 1899, с. 39), *розливсє* (Грінченко, 1899, с. 39), *спарадивсє* (Грінченко, 1899, с. 49), *удавивсє* (Грінченко, 1899, с. 52).

16. Одиначний випадок уживання у фольклорних творах іменників середнього роду у формі називного відмінка однини з давнім закінченням *-е* і подовженим м'яким приголосним перед ним (*присиллє* (Грінченко, 1899, с. 8)) не дозволяє вповні простежити динаміку цієї риси. Можемо лише констатувати, що в пізніших матеріалах, зібраних експедиційним методом, засвідчено врівноважування форм на *-е* та *-а*: *п'ерїа* // *п'ерїе*; *ш'част'а* // *ш'част'е* і подібн. (АУМ I, к. 205; Марєєв, 2018, к. 231).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз наведених говіркових рис у записках фольклору із с. Пльохів, уміщених в етнографічних матеріалах Б. Грінченка, засвідчує: значна частина з них продовжила побутувати в середині XX ст. і на початку XXI ст., проте низка мовних елементів зменшила функційну активність через розвиток інших форм, які почали вживати паралельно. Домінантною є тенденція до збереження структури говірки, адже заміну одних форм іншими фіксуємо зрідка.

Перспективи подальших студій убачаємо в реконструкції й картографуванні елементів мовної структури інших східнополіських говірок за фольклорними записами кінця XIX ст.

Література

- Варченко, І. О. (1963). *Лубенські говірки і діалектна суміжність (фонетичні риси протягом трьох століть)*. К., 252 с.
- Ващенко, В. С. (1957). *Полтавські говори*. Х., 540 с.
- Видайчук, Т. Л. (2017). Фонетичні особливості східнополіського говору північного наріччя української мови (на матеріалі етнографічної спадщини Бориса Грінченка). *Studia philologica*. Вип. 8. С. 11 – 16.
- Ганцов, В. (1925). Чергові завдання української діалектології. *Записки етнографічного товариства*. Кн. I (С. 37 – 41). К.
- Глуховцева, К. Д. (2005). *Динаміка українських східнослобожанських говірок*. Луганськ, 592 с.
- Гриценко, П. Ю. (2014). Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст : тези доповідей міжнар. конф.* (С. 145 – 154). К.: КММ.
- Лесів, М. (1997). *Українські говірки у Польщі*. Варшава, 496 с.

Мареев, Д. А. (2018). *Динаміка східнополіського діалекту* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. К., 255 с.

Джерела

АУМ І – Атлас української мови: в 3 т. Т. І. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. (1984). К., 498 с.

Грінченко – Гринченко, Б. Д. (1899). *Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*. Т. III. Пѣсни. Черниговъ, 770 с.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2020 р.

Прийнято до друку 27.07.2020 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Леснова В. В.